

В І Д Г У К

офіційного опонента про дисертацію

Матковської Оксани Анатоліївни

«Функціонально-прагматичний потенціал лексикону сучасної української

політики» (Київ, 2025. – 247 с.),

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

зі спеціальності 035 «Філологія»

Потужним рушієм відчутних якісних змін у мовомисленні того чи того суспільства можна вважати політичний лексикон. Він слугує віддзеркаленням структурно-семантичної еволюції словникового складу, виявом когнітивно-комунікативного потенціалу політичної думки. Особливо прикута увага лінгвістів до мовного портрета суспільства в періоди історичних випробувань.

Новітня національна політична картина світу, а відтак – і мовна відчутно змінюється під впливом різних чинників: власне політичних, економічних, ментальних, культурних та ін., спричинених повномасштабною російсько-українською війною. З цього погляду рецензоване дослідження Оксани Матковської не просто на часі – воно прагматично виявляє реакцію (поліфонійну, неодноримісну, суперечливу) української політики на виклики сьогодення. Виклики екзистенційні, а тому й мілітарні, бо йдеться про захист національного буття, нашого права на свою Державу. Тож проблематика наукової праці потребує комплексної характеристики сучасного політичного лексикону в національному функціонально-прагматичному просторі. Власне таку мету задекларовано у дисертації - «комплексний аналіз функціонально-прагматичного потенціалу одиниць лексикону сучасної української політики та динамічне моделювання семіохорів (семантичних просторів) «Держава» - «Армія» - «Суспільство» як визначальних складників лексикону сучасної української політики за 2019 – 2025 роки» (с. 18). Для досягнення поставленої мети дисертантка окреслила сім пізнавально поєднаних завдань.

Об'єкт дослідження багатогранний і водночас цілісний – «лексикон сучасної української політики, що включає суспільно-політичну термінологію, суспільно-політичну лексику, а також загальноповсюдну лексику, розмовні одиниці і okazіоналізми та неологізми на позначення політичних реалій, представлені в текстах публіцистичного, офіційно-ділового, художнього, розмовних стилів, опублікованих за 2019 – 2025 роки» (с. 17). Зауважимо, що добір фактичного матеріалу не обмежується «текстами публіцистичного та офіційно-ділового стилів» (с. 3), як зазначено в анотації, а екстраполюється й на інші, увиразнюючи синкретичний, проміжний характер політичного лексикону – між спеціальною, терміною сферою і загальноповсюдною.

Для розв'язування поставлених завдань авторка використовує низку вмотивованих методів, зокрема власне лінгвістичних: компонентний аналіз (с.3), який варто конкретизувати: лексичного значення (словникових дефініцій), метод лінгвістичного моделювання, контекстно-семантичний аналіз, порівняльний аналіз. У дослідницькому арсеналі спостерігаємо і сучасні цифрові інструменти (ГРАК, Google Trends, ParlaMint) із заданими для них функціями. З огляду на ієрархічну будову трьох аналізованих семіохорів застосовано ідеографічний підхід до структурної систематизації лексики як у межах кожного семантичного простору, так і за його межами, «коли одна й та сама лексема може входити до різних семантичних просторів, залежно від актуалізованого значення (с. 5), генеруючи, за спостереженнями дослідниці, явище дисперсії.

За порушеною у дисертації проблемою актуалізованого значення постає складна проблема взаємодії значення і смислу, а по суті – визначення межі між лексичною і прагматичною семантикою. Прагматичний поворот у лінгвістиці, зокрема у семантиці політичного словника, активізував пошук функціонально-прагматичних можливостей лексеми в процесі переходу від статички до динаміки, від узувального (системного мовного) значення до okazіонального (актуального, мовленнєвого). Цю тенденцію переконливо засвідчує науково вагомий фрагмент Словника сучасної української

політики, поданий у Додатку до дисертації. За самохарактеристикою авторки конче потрібної лексикографічної праці, «*дефініції до реєстрованих слів переселенець, волонтер, волонтерство, колаборант, колабораціонізм, окупант, сепаратизм, сепаратист* у фрагменті нашого словника відрізняються від поданих у СУМ і ССУЛ (до слова, остання аббревіатура не зафіксована у «Списку використаних лексикографічних джерел»), що зумовлене особливостями сучасного політичного контексту російсько-української війни» (с. 58). Із проблемою семантичних та функціонально-прагматичних трансформацій лексикону української політики періоду 2019 – 2025 років корелюють ключові слова дослідження Оксани Матковської: *лексикон сучасної української політики, функціонально прагматичний потенціал, семіохор (семантичний простір), семіогрупа, політична термінологія, суспільно-політична лексика, розмовна лексика, емоційно-оцінна лексика, динаміка, мовна норма, функціональний стиль, лексикографія* (с. 5-6). Вони скріплюють структуру наукової праці, що охоплює вступ, чотири взаємодоповнювальні розділи, висновки, список використаної літератури, додатки.

У Вступі обґрунтовано вибір теми дослідження, її актуальність, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено об'єкт і предмет дослідження, його мету і завдання, окреслено наукову новизну, теоретичне та практичне значення дисертаційної праці, особистий внесок здобувача, подано відомості про апробацію результатів дослідження, його структуру і джерельну базу. Важливо підкреслити інформативно-пізнавальну новизну джерельної бази – тексти 2014 – 2025 років, що стали «визначальними для формування лексикону сучасної української політики» (с. 20).

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження лексикону сучасної української політики» Оксана Матковська аналітично розглядає низку проблем, розв'язання яких стане ключем для реалізації поставлених завдань. Йдеться про: а) ретроспективний огляд студій

«політичного лексикону й суспільно-політичної лексики як його складника... з кінця XIX і до сьогодні» (с. 23) крізь призму різних методологічних парадигм (структуралістської та лінгвокогнітологічної), співвідносних із ними підходів: внутрішньосистемного й інтегрованого, що поєднує структурний, когнітивно-дискурсний, функціонально-стилістичний, соціолінгвістичний аналіз (с. 38); б) контурне розмежування дискусійних понять у тій чи тій науковій праці: *вітчизняний політичний лексикон і власне науковий політологічний лексикон* (с. 23); *мова в політиці та мова політики* (с. 25), при цьому дисертантка обґрунтовує використання терміна *лексикон політики* (с. 23) у власному дослідженні; *суспільно-політична лексика і суспільно політична термінологія* (с. 29-30) та ін; в) вплив соціодинаміки на кількісно-якісні зміни політичного лексикону тоталітарної та посттоталітарної держави (с. 32-33) тощо. Впадає в око уміння дослідниці розглянути неоднорічні процеси у суспільно-політичному словнику в причинно-наслідкових зв'язках, насвітлюючи водночас бачення та окреслену проблему в працях українських мовознавців. Не можна не почути науково виваженої, коректної тональності в оцінці результатів українських науковців чи наукових шкіл, зокрема відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України. Запропоновану їй співробітниками Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловською, Л. П. Кислюк методику встановлення функціонального потенціалу ресурсу номінації застосовано у рецензованому дослідженні «як одну із основних для аналізу лексикону політики» (с. 37).

Цікаві міркування про трансформації політичного лексикону під впливом історичних випробувань спостерігаємо і в другому підрозділі «Динамічні ділянки сучасного лексикону політики» (с. 39), у якому наголошено: «війна як особливий соціальний контекст впливає на когнітивну діяльність людей і виражальні засоби української мови» (с. 39). Сконкретизуємо: по-особливому впливає, бо чи можна усі відчуття, почуття, дух стривоженої, але незламної України передати «виражальними засобами

української мови». Це не піддається адекватному омовленню і з погляду філософії мови екзистенціалізму кваліфікується як *немовлене*, яке певною мірою корелює з імплікативним компонентом прагматичного значення. Як зазначає дисертантка, «Маріуполь, Чорнобаївка, Буча та інші топоніми, що формують семіогрупу «Стратегічні об'єкти», сьогодні є символом героїзму та незламності українського народу» (с. 153), а значить – набули символічного значення. В тлумачних словниках української мови воно не фіксується.

На основі ідеї семіохору, який ввела у лінгвістичний дискурс Н. Ф. Клименко «як новий погляд на стратифікацію лексики (семіохор, семіогрупи, семіопідгрупи – с. 47) у дисертації запропоновано комплексний аналіз лексичних одиниць, що охоплює: семантичний аналіз, функціональний аналіз, прагматичний аналіз (с. 52). Він опирається на чітко окреслений алгоритм: моделювання (структурування, стратифікація) того чи того семіохору і співвідносних із ними семіогруп. Такою є структура II, III, IV розділів, де зреалізовано одне із основних завдань дослідження: завдяки скрупульозно дібраному й скласифікованому матеріалу, аналітичним спостереженням Оксани Анатоліївни змодельовано семантичні простори «Держава», «Армія», «Суспільство» як ключові складники лексикону сучасної української політики, встановлено взаємовідношення між їхніми елементами, відстежено процеси активізації, пасивізації та функціонально-прагматичних зрушень лексичних одиниць всередині цих просторів. Наукову аргументацію дослідження поглиблюють наведені у кожному розділі фрагменти моделювання аналізованих семіохорів, що базуються на принципах ієрархічної організації лексики (с. 62). Так, семіохор «Армія» охоплює семіогрупу «Армія як інструмент держави» та семіогрупу «Армія як соціальний інститут», що своєю чергою стратифікується на семіопідгрупу «Назви ворогів» та семіопідгрупу «Учасники бойових дій» від якої відгалужуються два темогнізда: темогніздо «Позивні» (*Да Вінчі, Тайра, Сокіл, Явір, Гроза*) та темогніздо «Героїзовані» (*кіборги, воїни світла, воїни добра, захисники*)» (с. 124).

Сучасні підходи лінгвістичного аналізу відбиває використання корпусних інструментів (ГРАК, ParlaMint) та платформи Google Trends, що уможливило об'єктивно відстежити динаміку функціонування ключових одиниць лексикону політика, скажімо, *дерусифікація* (с. 73), *цифрова держава* (с. 86), *слуга народу* (с. 96), *мобілізація* (с. 130), *ухилянт* (с. 131), *окупант* (с. 146), *рашистський* (с. 148) та ін.

Загалом найбільш цінним у трьох останніх розділах вважаємо не тільки вміле моделювання ієрархічних відношень у семантичних просторах «Держава», «Армія», «Суспільство», а й вдало дібраний ілюстративний матеріал, який різнобічно і переконливо характеризує семантичні та функціонально-прагматичні трансформації лексикону новітньої української політики. Результати, безперечно, науково вагомої і плідної праці дисертантки вивершує картотека з мікроконтекстами та супровідною паспортизацією, яка матеріалізувалась у фрагменті давно очікуваного Словника мови української політики. Його пізнавальне і водночас прикладне значення, як і самої дисертації Оксани Матковської, виходять за межі лінгвістики, бо увібрали в себе модернізаційні зміни (політичні, культурні, ментальні, аксіологічні) у нинішньому, воєнному бутті українського суспільства, його мовний портрет в період російсько-української війни. За способом і глибиною осмислення новітнього політичного лексикону, а ширше – національно-екзистенційної проблематики ці надзвичайно актуальні наукові праці заслуговують на монографічне видання.

Дисертація оформлена згідно з чинними стандартами. Однак, як і кожне самостійне та новаторське дослідження, воно містить деякі неточності, дискусійні моменти.

1. З погляду лінгвістичної історіографії потребує авторських коректив твердження, що «дослідження політичного лексикону й суспільно-політичної лексики як його складника привертає увагу науковців з кінця XIX і до сьогодні» (с. 23). У контексті сказаного варто актуалізувати першого термінологічного словника «Правничо-політичної термінології для

слов'янських мов Австрії» («Die juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs»), німецько-український варіант якого було видано ще 1851 р. у Львові і співукладачем якого був Яків Головацький. Цієї знакової праці не зафіксовано і в «Списку використаних лексикографічних джерел», хоча вона заклала підвалини української суспільно-політичної терміносистеми, на яку опиралася заснована І. Франком національна «школа політичного думання». Їхню історичну тяглість спостерігаємо в сучасному політичному словнику.

2. Позаяк семантична самореалізація одиниць політичного лексикону відбувається у конкретному комунікативно-прагматичному полі, яке творять адресант (мовець) і адресат (слухач, читач), то неминучою у мовленнєвій інтеракції є явище комунікативної асиметрії: «ніхто не розуміє слова саме так, як інший, тому будь-яке розуміння водночас є нерозумінням» (О. Потебня). Звідси випливає, що оптимальним дослідницьким середовищем для пізнання особливостей політичного лексикону слугують не тексти різних стилів (с. 17), а дискурс. Адже за межами тексту залишаються живі обставини спілкування, самі учасники з їхніми когнітивними, психологічними, соціально-політичними та іншими особливостями, які якраз увиразнюють функціонально-прагматичний потенціал лексикону політики. Зрештою, саме в комунікативному середовищі, зокрема в інтернет-просторі, як слушно стверджує дисертантка, «відбувається первинна апробація нових слів і значень» (с. 42).

3. Дискусійними є наміри дослідниці «виокремити ядро суспільно-політичної лексики, яке виявляє стабільне функціонування у мові політиків та текстів на політичні теми» і периферію політичного дискурсу, яка є мінливою і залежною від політичної ситуації...» (с. 31). На нашу думку, мінливого, ситуативного, прагматичного (конотативного, емотивного, імплікативного) значення набуває як периферія, так і ядро. Мало того, передусім компоненти ядра (*влада, депутат, парламент, народ* - с. 31) тощо внаслідок т. зв. семантичного вивітрювання стають словами-симулякрами.

Невипадково з погляду лінгвістичної прагматики важливо не тільки *що* мовиться *тут і вже*, але й *хто* мовить і з *якими намірами*. Тому хотілося б почути думку Оксани Анатоліївни з цього приводу.

Висловлені зауваження не применшують високої оцінки рецензованої дисертації як вагомого, завершеного, новаторського за задумом і способом виконання наукового дослідження. Вони скоріше мають рекомендаційний характер, спонукають до подальших студій у цій царині наукового пізнання.

Публікації авторки відповідають основним положенням дисертації, дають цілісне розуміння цієї структурно продуманої і змістовної наукової праці.

Тому вважаємо, що дисертація «Функціонально-прагматичний потенціал лексикону сучасної української політики» повністю відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України до праць, поданих до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 «Філологія», а її авторка Оксана Анатоліївна Матковська цілком заслуговує присудження їй наукового ступеня доктора філософії із відповідної спеціальності.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, професор,

професор кафедри української мови

Дрогобицького державного педагогічного

університету імені Івана Франка

Я. П. Яремко